

Deelstudie 4

Een veranderend klimaat voor de natuur?

Een veranderend klimaat voor de natuur? is één van de negen onderliggende deelstudies van het eindadvies 'Braakliggend veld' van de Raad voor het Landelijk Gebied.

Een veranderend klimaat voor de natuur? laat zien hoe maatschappelijke organisaties denken over dit thema. Het geeft een overzicht van discussie- én standpunten. Ingewijden in de discussie vinden verrassende nuances en creatieve ideeën. De onafhankelijk wetenschapsjournalist René Didde interviewde de direct inhoudelijk betrokkenen bij de maatschappelijke discussie: ANWB, ARK, Federatie Particulier Grondbezit, LTO Nederland, Natuurlijk Platteland, Provinciale Landschappen, RECRON, Staatsbosbeheer, Stichting Natuur en Milieu, Vereniging Natuurmonumenten en de Vereniging MilieuDefensie.

De deelstudie bestaat uit een voorwoord van de Raad voor het Landelijk Gebied en het essay van René Didde een veranderend klimaat voor de natuur?

Inhoudsopgave

- Voorwoord
- Een veranderend klimaat voor de natuur?
Essay René Didde, wetenschapsjournalist
- Verantwoording

Een veranderend klimaat voor de natuur?

Voorwoord

De maatschappelijke opvattingen over klimaatverandering en natuur zijn journalistiek verkend om de gebruiker van het advies 'Braakliggend veld' van de Raad voor het Landelijk Gebied wegwijs te maken in één van de discussies in en over het landelijk gebied. Via interviews met direct inhoudelijk betrokkenen bij de maatschappelijke discussie heeft René Didde als onafhankelijk wetenschapsjournalist beschreven hoe gedacht wordt over de relatie klimaatverandering en natuur. Het resultaat dient als achtergronddocument voor het advies.

Mensen die hun weg gaan zoeken in deze discussie, krijgen een goed overzicht van discussie- én standpunten. Ingewijden in de discussie vinden verrassende nuances en creatieve ideeën.

Als raadslid valt mij op dat de elf geïnterviewde organisaties sterk in dezelfde richting denken. Zo wordt het belang van aanpassing in het grondgebruik aan klimaatverandering unaniem onderschreven. Water wordt de sturende factor voor veel grondgebruik in het landelijk gebied en de geïnterviewden verbinden dat steevast positief met behoeften vanuit landbouw, natuur en recreatie. In grote lijnen lopen de belangen parallel, bij concretisering komen echter de legitieme tegenstellingen op tafel. De échte afwegingen vinden immers plaats bij de uitvoering van gemaakte keuzen op basis van die gezamenlijke hoofdlijn. De discussie is dan feller van toon, ook omdat andere belangen en andere belanghebbenden bij de afwegingen hun plaats innemen.

Verandering van grondgebruik heeft lokaal ingrijpende consequenties voor people, planet en profit. Voor het omgaan met deze consequenties is het belangrijk om het gemeenschappelijke en de tegenstellingen steeds weer hun plek te blijven geven. De kwaliteit van de uitvoering is ook in dat opzicht cruciaal.

Ik geef u een aantal constatering mee uit het al genoemde advies voor het lezen van deze journalistieke verkenning. Niet omdat die zich één op één zouden verhouden tot de aangedragen visies maar om deze verkenning te kunnen lezen als achtergrond voor het advies.

De slag om de ruimte valt mee

De realisatie van de EHS en de ruimtebehoefte voor de klimaatverandering zijn volgens de raad qua ruimtebeslag goed op te vangen. Waterbeheer speelt daarbij een grote rol. De raad benadrukt ook de urgentie van meer kwaliteit bij het gebiedsgericht werken en het dichten van de kloof tussen beleid en uitvoering. Een aantal van deze punten licht ik hier toe. Voor de overige verwijs ik u graag naar het advies.

De raad meent dat de publieke belangen van zowel natuur als landbouw niet apart maar gezamenlijk vorm kunnen krijgen in het landelijk gebied van Nederland.

Als het bereiken van natuurdoelen door de klimaatverandering niet haalbaar is, kan om ecosystemen en soorten zoals korenwolf en korhoen in stand te houden ook over de grens gekeken worden. Alleen wanneer zeker is dat de duidelijk omschreven natuurwaarden daar voldoende en blijvend worden beschermd, kan het betreffende onderdeel van de natuurdoelen in Nederland worden losgelaten. Voorafgaand aan de aanpassing van Nederlands beleid zijn hiervoor in Europees verband bindende afspraken nodig. De druk op de ruimte kan daarmee afnemen.

Als het gaat om een Nederlandse bijdrage aan de mondiale voedselvoorziening moet niet alleen naar de primaire productie worden gekeken maar ook naar de productie-efficiëntie van de gehele voedselketen. Het potentieel van het huidig agrarisch grondgebruik wordt voor naar schatting slechts een kwart benut als bijdrage aan de mondiale voedselzekerheid. Dat aandeel kan veel groter worden door effectiever omgaan met de grondstoffen en een bewuster consumptiepatroon. Samen kunnen die de Nederlands bijdrage aan de voedselzekerheid zeker doen verviervoudigen. De druk op de ruimte kan daarmee afnemen.

De rol van waterbeheer in het landelijk gebied zal verder toenemen door de klimaatverandering die leidt tot meer wateroverschotten en watertekorten. Landbouw- en natuurgrond zullen meer dan nu

water vasthouden en bergen. Op dit moment wordt volgens de Natuurbalans van 2009 voorzien dat circa 35.000 hectare nodig is voor ruimtelijke maatregelen om de waterberging in het landelijk gebied te vergroten, met mogelijkheden voor groene en blauwe dooradering. Ook andere ingrepen voor het waterbeheer worden - behalve voor de veiligheid – multifunctioneel gebruikt om natuurwaarden te versterken. Voorbeelden zijn projecten als de Grensmaas, 'Ruimte voor de rivier' en de renovatie van de Afsluitdijk. Goed multifunctioneel grondgebruik is cruciaal voor het realiseren van beleidsdoelen, en de mogelijkheden zijn groot.

Het vervolg

Met het uitbrengen van zijn advies 'Braakliggend veld' sluit de Raad voor het Landelijk Gebied deze raadsperiode af. Het kabinet streeft naar een meer integrale benadering bij toekomstige advisering; de discussie over de vorm waarin dit zal plaatsvinden, is gaande. De thema's die de Raad voor het Landelijk Gebied heeft aangesneden, worden daardoor in een bredere context geplaatst. De relaties tussen klimaatverandering, natuur, landbouw en water worden daarmee niet anders, wél de manier om daarmee om te kunnen gaan. Deze journalistieke verkenning kan daarbij dienstbaar zijn.

Marjan Margadant-van Arcken, raadslid RLG

EEN VERANDEREND KLIMAAT VOOR DE NATUUR?

KLIMAAT EN NATUUR - een journalistieke verkenning

René Didde, freelance wetenschapsjournalist

VERANTWOORDING

In de periode augustus/september 2009 zijn vertegenwoordigers van elf maatschappelijke organisaties die zijn betrokken bij natuurontwikkeling in Nederland in interviews ondervraagd. Hoofdthema van de gesprekken was hun visie over een slimme dubbelslag tussen enerzijds de opgave die de klimaatverandering met zich meebrengt en anderzijds nieuwe natuurontwikkeling. Hieronder is de weergave van de gesprekken te lezen. De teksten zijn geaccordeerd door de betrokkenen.

INHOUDSOPGAVE

1. NATUURDOELEN REALISEREN IN HET LICHT VAN DE KLIMAATVERANDERING
2. MEER AGRARISCH GRONDGEBRUIK VOOR NATUUR?
3. MOET DE EHS WORDEN AANGEPAST?
4. MULTIFUNCTIONEEL GRONDGEBRUIK
5. ANDERE OPTIES
6. IS HET NODIG AMBITIES AAN TE PASSEN?
7. WIE GAAT DAT BETALEN?
8. WIE NEEMT DE REGIE IN HANDEN, WIE GAAT HET REGELEN?
9. SLOT

Feiten

Ecologische Hoofdstructuur (EHS): beleidsplan uit 1990 voor 730 duizend hectare natuur, zoveel mogelijk verbonden. Gebieden zijn onder beheer van natuurorganisaties, particuliere eigenaren en boeren. Ook vallen sommige agrarisch natuurbeheergebieden onder de EHS. Anno 2009 ontbreekt nog minstens 60 duizend hectare, meest goede landbouwgrond.

Natura 2000 (N2000): Europees plan voor grensoverschrijdend netwerk van natuurgebieden volgens vogel- en habitatrichtlijnen. De Nederlandse opgave beslaat 162 gebieden van in totaal 300 duizend hectare op land en 800 duizend hectare (zee)water. NB: N2000 ligt geheel binnen de EHS.

Agrarisch natuurbeheer: meer dan 120 duizend hectare.

Natuur buiten de EHS: stedelijke omgeving, recreatiegebieden, parken, openbaar groen onder auspiciën van boeren, particulieren, gemeenten, provincies en waterschappen

Klimaatbuffers: coalitie van 7 organisaties namelijk Natuurmonumenten, ARK, de 12 Landschappen, Staatsbosbeheer, Vogelbescherming Nederland, Waddenvereniging en Wereld Natuurfonds. Door natuurlijke processen als sedimentatie, duinvorming, moerasvorming te bespoedigen, wil de coalitie Nederland mooier maken en tegelijk klimaatproof maken. Oppericht in 2009, vele projecten aangemeld en ook in uitvoering.

11 maatschappelijke organisaties over klimaat en natuur

LTO Nederland (1996, voortzetting KNLC, KNBTB en NCBTB, 2^e helft 19^e eeuw, begin 20^e eeuw), 60 duizend leden, geen grond in eigen beheer, sector beheert volgens eigen zeggen wel 70% van het landschap, www.lto.nl

Natuurlijk Platteland (1997), koepelorganisatie van 115 verenigingen (9000 boeren, 3000 burger-sympathisanten) in 5 regio's, circa 120 duizend hectare agrarisch natuurbeheer. Ze boeren terwijl ze rekening houden met weidevogels, kikkers en akkervogels, doen aan slootkantbeheer en onderhouden houtwallen en elzensingels, zie www.natuurlijkplatteland.nl

Vereniging Natuurmonumenten (1904), 900 duizend leden, 100 duizend hectare natuurterrein www.natuurmonumenten.nl

Stichting Natuur en Milieu (1972), 14 duizend achterban met onder 8000 leden van windcoöperatie Zeekracht en 6000 donateurs, geen grond, www.natuurenmilieu.nl

Vereniging MilieuDefensie (1971), 82 duizend leden en donateurs, geen grond, www.milieudefensie.nl

ANWB (1883), bijna 4 miljoen leden, www.anwb.nl

RECRON (1969), 2000 leden, 25 duizend hectare, www.RECRON.nl

Staatsbosbeheer (1899), 250 duizend hectare natuur, 92% daarvan is toegankelijk, 33000 m³ hout per jaar (33% van de Nederlandse houtproductie) www.staatsbosbeheer.nl

Federatie Particulier Grondbezit (1975, oudste voorganger Friesch Grondbezit stamt van 1911), 1800 leden bezitten 200.000 hectare, waaronder landbouwgrond, van 1 tot 30.000 hectare. www.grondbezit.nl

Provinciale Landschappen (vanaf 1927), 300 duizend donateurs, 103 duizend hectare natuur, www.de12landschappen.nl

ARK (1989), de jongste en de kleinste van het elftal organisaties, dat pionierswerk verricht op gebied van spontane natuurontwikkeling, 'vele tienduizenden hectaren internationaal, zonder ook maar één vierkante centimeter te bezitten' www.ark.eu

1. NATUURDOELEN REALISEREN IN HET LICHT VAN DE KLIMAATVERANDERING

Introductie van een elftal maatschappelijke organisaties. Een kort statement over hoe het verder moet met de natuurdoelen gezien de klimaatverandering.

Het is opmerkelijk dat een ruime meerderheid van de elf maatschappelijke organisaties de klimaatverandering ronduit zien als een belangrijke kans om nieuwe natuur te realiseren. Er zijn wel een aantal accentverschillen.

Zesmaal natuur en klimaat

Een zestal noemt direct ter introductie uit eigen beweging de mogelijkheid nieuwe natuur te realiseren en de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) in versneld tempo aan te leggen. Opvang van regenwater speelt daarbij een belangrijke rol. Verwonderlijk is de overeenstemming bij nadere beschouwing niet, want vier van de zes organisaties werken al samen in de coalitie van de Klimaatbuffers (zie kader). Een duidelijk pleitbezorger is Natuurmonumenten (NM). Deze bekende natuurorganisatie vindt dat de klimaatverandering bij uitstek de urgentie van de EHS onderstreept. “Vergroting en verbinding van natuurgebieden biedt planten en dieren namelijk meer overlevingskansen doordat ze kunnen migreren van zuid naar noord”, zegt Titia Zonneveld van NM. “De EHS is ook nodig vanwege de verwachte grotere fluctuaties in regenval. Wanneer de gebieden groot genoeg zijn, kan overtollig water worden opgevangen.” Natuurmonumenten heeft op haar website een apart dossier over klimaatverandering en natuur opgenomen. Er is over de visie van NM nog geen ledenraadpleging geweest. “We horen wel van leden dat ze graag zien dat we stevig aan de weg timmeren en van ons laten horen.”

’s Lands grootste natuurbeheerder Staatsbosbeheer, goed voor 250 duizend hectare voor het overgrote deel toegankelijke natuur, beschouwt het huidige tijdsgewricht groots. “Wij zijn een planet-organisatie, met oog voor people en profit”, zegt Wim Lammers, teamleider ontwikkeling en beheer in de concernstaf van Staatsbosbeheer (SBB) in Driebergen. “Het klimaatprobleem is op te vatten als een herontdekking van de planeet aarde, namelijk dat we ons moeten aanpassen en opnieuw moeten leren leven met het water.” Net als Natuurmonumenten is SBB lid van de coalitie van de Klimaatbuffers. SBB schreef ten dienste van de Deltacommissie Veerman het rapport ‘Dans met de zee’. Klimaat en natuur samen bieden een kans, zegt Lammers. “De natuur kan helpen Nederland aan te passen aan het veranderende klimaat (adaptatie), maar biedt tevens kans voor vastleggen van het broeikasgas CO₂ (mitigatie) in biomassa en bossen.”

Ook de 12 landschappen, koepelorganisatie van 12 autonoom opererende provinciale landschappen en wat betreft hun natuurareaal vergelijkbaar met Natuurmonumenten, is lid van de Klimaatbuffers. Het bewustzijn over de noodzaak wateropgave en natuurdoelen met elkaar te verbinden is groot. “We werken mee aan natuurlijke antwoorden op de klimaatverandering”, lezen we bijvoorbeeld in het jaarverslag 2008. Veiligheid en mooie natuur staan voorop. “Natuur in Nederland is de erfenis van eeuwenoude boerencultuur”, zegt directeur Hank Bartelink. Dat stemt zijn organisatie tot nadenken. Want de boeren hebben de laatste decennia versneld hoogveen ontgonnen, beken gekanaliseerd en het grondwaterpeil verlaagd. “Mede daardoor raast het water het land uit. Water meer

vasthouden is ons parool. De klimaatverandering is een key-issue geworden. Boeren zijn daarbij niet de beste beheerders.”

Het vierde Klimaatbufferlid heet Stichting ARK en heeft zijn naam mee als het gaat over de klimaatverandering. De Ark van Noach weerstond de zondvloed. “Wij willen de kloof dichten tussen economie en ecologie”, zegt directeur Wouter Helmer. Zijn organisatie is klein en autonoom en heeft geen leden of donateurs. “Natuurontwikkeling, moderne samenleving en ondernemerschap kunnen heel goed samengaan. De EHS is een fantastisch Nederlands concept dat middels Natura 2000 school maakt in Europa. Het is bij uitstek geschikt om de klimaatverandering te weerstaan. Grote, robuuste natuurgebieden zijn veerkrachtig en kunnen de klimaatdruk opvangen”, aldus Helmer, die kritisch staat ten opzichte van de rol van de boeren en de natuur.

Toch vertelt ook Natuurlijk Platteland dat de discussie over klimaatverandering en waterhuishouding zeer speelt in de organisatie van boeren die aan agrarisch natuurbeheer doen. “Het klimaatprobleem is eerder een kans dan een bedreiging. We werken onze ideeën uit in een meerjarenvisie”, vertelt Teunis Jacob Slob. “De wereld is dynamisch, je moet haar open tegemoet treden.” Slob rept van een concreet natuur- en waterproject in samenwerking met het hoogheemraadschap van Rijnland. “Deels op boerenland werken we aan wateropslag, waarbij we de oever natuurvriendelijk inrichten en rietplanten tegelijk het water zuiveren. Boeren doen vrijwillig mee, niemand wordt gedwongen, we staan er gewoon voor open.”

Net als Staatsbosbeheer trapt ook de ANWB af met een filosofisch getint statement. “De klimaatopgave is in zekere zin een herbezinning op onze geschiedenis, namelijk het unieke Nederlandse Deltalandschap, waar veel Nederlanders helemaal geen gevoel voor hebben”, zegt Paul Makken, adviseur ruimte en recreatie bij de ANWB. De grote organisatie (4 miljoen leden) heeft een verrassend uitgewerkte notie over natuur en klimaat. “De klimaatopgave is vooral door vernatting van de polders een kans die we moeten grijpen om toegankelijke natuur te realiseren. Wij pleiten daarbij voor minder strakke scheidingen tussen ‘rood’ en ‘groen’”, aldus Makken.

Daarbij klinkt kritiek door op natuurorganisaties. “Anders dan veel organisaties beweren hoeft een vloeiende overgang tussen rood en groen helemaal niet lelijk te zijn. Je kunt de ontwikkelingen sturen. Vooral in het Westen van Nederland, met name in het Groene Hart liggen daar kansen.” De organisatie laat zich inspireren door haar leden. “De ANWB peilt in zogeheten gebiedsprocessen waarbij wij zijn betrokken zorgvuldig wat de leden ter plaatse vinden. En raad eens wat daar vrijwel altijd uit komt? De burger wil meer bos, meer water en een parkachtig landschap tussen stad en platteland. Deze wens staat haaks op wat bestuurders, boeren en natuurbeschermers doorgaans vinden. Die zijn voor meer struweel, laagopgaande beplanting, uitzicht, koe in de wei, typisch Hollandse landschap.”

Twee ‘buitenbeentjes’

Bij deze zes onomwonden voorstanders van de verbinding tussen natuur en klimaat kunnen gerust ook Natuur en Milieu en Vereniging Milieudefensie worden gerekend. Beiden vinden dat de klimaatverandering tot opschaling van de natuur noopt. Strikt genomen moeten deze organisaties volgens eigen zeggen echter meer tot de zijlijn worden gerekend. En wel om twee redenen. Ze benadrukken dat zij in de aandacht

voor het klimaat meer kiezen voor mitigatie (beperken van de uitstoot van broeikasgassen) dan voor adaptatie (het land aanpassen om de klimaatverandering het hoofd te bieden). Ten tweede zijn zij niet bijzonder geëquipeerd voor natuurvraagstukken. “Voor gedetailleerde natuurvragen verwijs ik door naar organisaties als Natuurmonumenten. Wij kijken vooral naar de invloed van bebouwing op natuur en landschap”, zegt Frits Backer, de natuurspecialist van Natuur en Milieu. “Niettemin zijn wij al heel lang voor ontsnippering van de natuur en pleiten we voor groenblauw dooraderde en liefst aaneengesloten natuurgebieden”, aldus Backer. “De klimaatverandering maakt dat meer soorten noordwaarts moeten kunnen migreren en daarmee is tevens het belang van het Europese natuurnetwerk Natura 2000 meer dan ooit aangetoond.”

Bij Vereniging Milieudefensie is themacoördinator ruimte en landschap Klaas Breunissen bijna exact dezelfde mening toegedaan. “Wij leggen gezien onze beperkte middelen de nadruk op de mitigatie en verwijzen voor dit soort vragen graag door naar Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer die veel meer knowhow hebben dan wij en in eerste instantie de strijd voor de natuur moeten aangaan”, aldus Breunissen. VMD is voor het open houden van de groene en blauwe ruimte door de verstening ervan trachten tegen te houden. “Open ruimte is goed voor het welzijn van de mens en waarborgt ook het handhaven van de biodiversiteit. Klimaatverandering maakt noordwaartse migratie van plant en dier noodzakelijk.”

Driemaal ‘ja, mits’

Resteert een drietal, dat eveneens in de klimaatverandering kansen voor de natuur zien, maar waarbij ook andere factoren een rol spelen. Zo vindt LTO Nederland, koepelorganisatie van de land- en tuinbouw, dat de natuurdoelen vooral moeten worden gerealiseerd in ‘een gebiedsgericht proces’. “Daarmee bedoelen we dat in regio’s natuurorganisaties, boeren en beleids mensen samenwerken, zeker nu er een klimaatopgave bijkomt. Uitgangspunt is om de natuur in de praktijk te versterken en niet op papier. Daarom moeten boeren meer worden gehoord. Boeren zijn per slot van rekening al eeuwenlang beheerders van het landschap”, zegt Gerbrand van ’t Klooster, coördinator ruimtelijke vraagstukken van LTO. “Boeren zijn bovendien ondernemers, en die marktgerichte benadering kan het natuurbeleid wel gebruiken”, voegt hij toe.

Ook de branchevereniging van recreatieondernemers RECRON is deze meer praktische en meer op eigenbelang gerichte mening toegedaan. “De klimaatverandering heeft zijn eigen dynamiek en biedt zowel kansen voor natuur als recreatie”, zegt Ivo Gelsing. Dat betekent wel dat voorzieningen in het buitengebied niet moeten worden geschuwd door natuurorganisaties, net zoals RECRON-leden worden aangemoedigd bedrijfsnatuurplannen en gedragscodes te ontwikkelen. “Leden zijn daarvoor wel kopschuwer geworden doordat zo’n bedrijfsnatuurplan na realisatie ervan niet zelden vervolgens een reorganisatie van het eigen terrein in de weg staat.” RECRON-leden worden vooral geraadpleegd over standpunten in klankbordgroepen bij ruimtelijke ordeningsprojecten en natuurprojecten als Natura 2000.

Klimaatverandering is niet het eerste waar boseigenaren aan denken, begint Albert Schimmelpenninck, bestuurder van de Federatie Particulier Grondbezit (FPG). Zijn 1800 leden hebben het niet kinderachtige areaal van 200 duizend hectare, meest landbouwgrond en bos, in bezit. “Wij denken in houtsoorten, landschapsbeheer en manieren om rond te komen”, schetst Schimmelpenninck de

situatie, die hij zelf als rentmeester van landgoed Twickel in Twente meemaakt. Toch liggen er kansen. Een bos is namelijk niet gevoelig voor kortstondige nattigheid. “Hier en daar zie je waterschappen waterbergingsprojecten starten.” FPG vindt bos ondergewaardeerd, ook de houtproductie (inclusief de bomenkap) ervan wordt niet op zijn merites beoordeeld door de natuurlobby, vindt Schimmelpenninck. “CO2-vastlegging door bomen en waterberging in bossen zou meer moeten worden beloond.”

2. MEER AGRARISCH GRONDGEBRUIK VOOR NATUUR?

Kan er door aanpassing van het agrarisch grondgebruik meer natuur en meer waterdoelen worden gerealiseerd? Waar? Wat kan de landbouw zelf doen?

Een betere vergoeding, verdienmodel voor boeren

Meer of minder hectaren landbouwgrond transformeren tot natuur is niet zozeer de kwestie, zo blijkt uit de rondgang langs de elf organisaties. Er moeten sowieso eerst andere, oudere problemen rond het agrarisch grondgebruik worden opgelost. Het heeft alles te maken met de vergoeding voor boeren. Want boeren willen soms best een deel van hun grondgebied aanpassen voor natuurontwikkeling, aldus LTO, bijvoorbeeld door grasland te verschrallen. “Maar allereerst is het best moeilijk om boeren op een goede manier opgenomen te krijgen in de natuurbeheerplannen”, constateert Gerbrand van ‘t Klooster. “En ten tweede wordt nogal eens onderschat dat een schraler grasland minder opbrengst oplevert en dat de beheervergoeding dat verlies niet helemaal compenseert. En dat druist van nature in tegen de aard van een agrarisch ondernemer.” LTO is daarover momenteel in overleg met het ministerie van LNV in het project ‘Agrarische ondernemer’.

De ANWB is het daarmee eens. “Een boer wil boeren en van de natuur kan hij niet eten. Ook agrarisch natuurbeheer werkt niet zo goed omdat er te weinig tegenover staat en het natuurbeheer mijn inziens teveel een boekhoudexercitie is”, zegt Paul Makken. “Wij vinden dat er hoognodig een goed verdienmodel moet komen zodat de boer goed wordt gecompenseerd en wordt geprikkeld prestatie te leveren in de vorm van beheer van natuur en water en bijvoorbeeld onderhoud van wandelpaden. Daarnaast blijft de boer boeren. Er moet bovendien dringend een recht van overpad komen in Nederland om de toegankelijkheid van boerenland te vergroten, want gek genoeg hebben wij dit niet in één van de drukst bevolkte landen van Europa.”

Landbouw moet duurzamer

Ook andere organisaties menen dat er een betere beheervergoeding moet komen voor de boeren. Daarnaast speelt echter de visie voor een meer duurzame landbouw mee. Het sterkst is dit besef aanwezig bij Natuur en Milieu en MilieuDefensie. “Minder ammoniak in de lucht of nitraat in het grondwater komt ook de natuur ten goede. Zowel natuur als lekker en gezond eten heeft belang bij biologische landbouw”, zegt Breunissen van VMD. “We willen de boeren niet het brood uit de mond stoten”, meent Backer van Natuur en Milieu. “Er moet een goede prijs worden betaald in geval van onteigening. Wij zien daarbij vooral wat in grote aaneengesloten natuurgebieden en zijn tegen kleinschalig postzegelverzamelen.”

Ook andere organisaties zijn eerder voor het aanpassen van de landbouw dan voor meer landbouwgrond naar de natuur. “De landbouw heeft het na de Tweede Wereldoorlog fantastisch gedaan als voedselproducent, maar de voedseloverschotten, de milieudruk en de afname van de natuur maken dat we op een keerpunt staan”, denkt Slob van Natuurlijk Platteland. “Wij zijn niet voor méér of minder hectares landbouwgrond voor natuur, we moeten over onze eigen grenzen heenkijken en kijken hoe we onze grond zo natuurlijk mogelijk kunnen beheren. We kunnen, zeker gezien de klimaatverandering als boeren zeker meer activiteiten opzetten.”

Alleen extensieve landbouw is een bondgenoot voor natuur en water

Extensieve landbouw is daarbij een logischer bondgenoot voor waterberging en natuurontwikkeling dan intensieve agrarische activiteiten. “We moeten het hebben van de extensieve boeren die nog hoeder kunnen zijn van natuur en landschap en delen van grond laten opgaan in de natuur”, zegt Hank Bartelink van de 12 Landschappen. “Wij huren die boeren ook in voor werkzaamheden, en soms verpachten we zelfs grasland aan hen. Het Groene Woud in de driehoek Den Bosch, Tilburg, Eindhoven is een mooi voorbeeld van de groeiende notie dat boeren, burgers en natuurbeschermers elkaar nodig hebben en een mooi natuurproject kunnen realiseren”, aldus Bartelink, die ook nadrukkelijk vindt dat de vergoeding voor boeren die dergelijke groen/blauwe diensten verzorgen reëel moet zijn.

Paul Makken van de ANWB ziet het probleem van de grootschalige landbouw ook. Steeds meer landbouw moet op grotere schaal plaatsvinden vanwege de wereldmarkt. “Dat verdraagt zich slecht met natuur. Wij vinden dat serieus moet worden gekeken om glastuinbouw, varkensflats en andere vormen van intensieve landbouw voor de wereldmarkt in het havengebied van Rotterdam te concentreren. Voorwaarde is wel dat het dierenwelzijn wordt gegarandeerd. Extensievere boeren kunnen dan een meer regionale en lokale voedsel functie koppelen aan natuur en waterbeheer. En kamperen bij de boer.”

Ook ARK verwacht niets van de intensieve landbouw. “In kleinschalige landbouwgebieden kan agrarisch landschapsbeheer helpen. Waar de landbouw stopt, daar zijn wij actief”, zegt Wouter Helmer. Die plekken zijn volop te vinden. “We moeten gewoon doorgaan met de afronding van de EHS, en wel zonder boeren”, zegt Helmer stellig. “We zijn trouwens ook tegen natuurorganisaties die in bezit komen van landbouwgrond en daar dan vervolgens zelf agrarische schijnbewegingen gaan uitvoeren.” Hij denkt ook dat de natuur meer waard is dan marginale landbouw. “Toerisme, natuur nabij steden, een ommetje, waterberging. We moeten daar eigenlijk veel meer economische waarde aan toekennen.”

Gewoon doen wat is afgesproken, vindt ook Natuurmonumenten. “Er hoeft nu niet per se meer landbouwgrond bij”, zegt Titia Zonneveld. “Er zou wel meer energie kunnen worden gestoken in bundeling van de percelen agrarisch natuurbeheer. Die terreinen liggen nu erg geïsoleerd van elkaar en vaak buiten de EHS. Dat is voor bijvoorbeeld weidevogels nu al funest, maar de klimaatverandering zal de noodzaak voor ontsnipperen en concentreren van gebieden alleen maar groter maken.”

Daarmee is ook Staatsbosbeheer het eens. “Landbouw hoeft niet meer grond in te leveren, maar als ze prominent in het landschap aanwezig blijven moeten ze zich in kritieke gebieden wel meer aanpassen”, vindt Wim Lammers. “Dat betekent het peilbeheer aanpassen met nattere percelen en meer water vasthouden in plaats van snelsnel afvoeren.” Dergelijke agrarische waterberging biedt overigens ook een stevige buffer voor langdurige droge periodes. Want SBB ziet droogte eveneens als onderdeel van de veranderende weersverwachting als gevolg van het klimaatprobleem. Voorts meent SBB dat de landbouw zich bovendien moet aanpassen aan de toenemende verzilting van de bodem. “Daarbij kunnen we mogelijk wat verwachten van innovaties met zoetwateraanvoer of zilte landbouw, al zal dit niet van vandaag op morgen zijn gerealiseerd.”

Niet méér

Twee organisaties, de FPG en RECRON nemen een afwijkend standpunt in en zijn ronduit tegen het omzetten van meer landbouwgrond in natuur. “Ik heb er moeite mee om echt goede grond om te zetten in natuur. Het is genoeg zo”, zegt Schimmelpenninck. “Daar waar volgens eerdere afspraken natuur wordt gemaakt, moet meer bos worden gevormd en minder lage vegetatie als heide en hooiland.” RECRON vindt dat boeren het cultuurlandschap vorm hebben gegeven. “Ze kunnen bovendien niet eten van de natuur”, zegt Ivo Gelsing. “Het kleinschalige agrarisch cultuurlandschap bepaalt in hoge mate de belevingswaarde van het landschap als geheel. Daar waar boeren verdwijnen door concurrentie op de wereldmarkt moet het agrarisch landschap dus in stand worden gehouden.”

3. MOET DE EHS WORDEN AANGEPAST?

Extra hectares, waar? Exclusief voor de natuur of in combinatie met andere maatschappelijke functies, zoals recreatie en waterberging?

Ook hier geldt: meer of minder hectares is not the question, aldus de elf organisaties. Onderhuids of direct broeit er de nodige onvrede met de EHS, of er nu een klimaatverandering gaande is of niet. De EHS zou teveel een papieren plan zijn, teveel op het turven van soorten gericht en te weinig rekening houden met de dynamische natuur en de uitbreidingen van steden en bedrijventerreinen.

Dynamisch en gebiedsgericht

Mede gezien de klimaatverandering trekt een drietal organisaties daaruit de conclusie dat de EHS dynamischer moet, in een gebiedsgerichte aanpak gaandeweg plannen ontwikkelen. Gerbrand van 't Klooster van LTO is daarvan de grootste voorstander. "EHS houdt te weinig rekening met de dynamiek van de natuur en is evenmin berekend op de klimaatverandering. Let wel, wij onderschrijven de EHS en bepleiten allerm minst doelstellingen los te laten of hectares te schrappen. Maar we moeten de realiteit onder ogen zien en constateren dat tempo van verwerving van gebieden en het realiseren van nieuwe natuur al jaren achterloopt op schema. Mede debet daaraan is dat er geen goed overleg mogelijk is over natuurdoeltypen, soorten en peilbeheer. Juist door ons niet kwetsbaar op te stellen, dreigen we 2018 als opleverdatum voor de EHS niet te halen. Wij zijn voor een dynamische, gebiedsgerichte aanpak, met een grotere rol voor de boeren waardoor we samen met de natuurorganisaties optrekken. Dat zal het proces versnellen."

De EHS is een mooi plan, maar alweer 20 jaar oud, zegt ook Teunis Jacob Slob van Natuurlijk Platteland. "We hebben de dynamiek van de natuur onderschat, het klimaatvraagstuk is erbij gekomen, er zijn veel woningen gebouwd. Je kunt plannen maken, maar Nederland ontwikkelt zich voor een belangrijk deel op onvoorspelbare wijze. Je moet flexibel leren zijn. Wij zijn niet op voorhand voor meer of minder EHS-hectares. Het gaat mij om het ontwikkelingsproces. Ik denk wel dat het bewustzijn van de Nederlander over de kwaliteit van landschap en natuur groeiende is, wellicht speelt de klimaatverandering dat nog in de kaart."

Bos of open landschap, alle natuur is gemaakt en alles is in een voortdurende dynamiek die door de klimaatverandering alleen nog maar wordt versterkt. Dat moeten we nu eenmaal accepteren, meent RECRON. "Wij zijn geen voorstander van het tegen de stroom inroeien", aldus Gelsing, regiomanager voor RECRON in Gelderland. Er zullen soorten verdwijnen en er zullen soorten voor terugkomen. Er moeten minder worden geturfd op aantallen, maar de habitat geschikt maken voor soorten. Of er dan tien of honderd paartjes op afkomen, zien we wel", stelt Ivo Gelsing. De 2000 bedrijven die lid zijn van de branchevereniging voor recreatieondernemingen onderschrijven de waarde van natuurplannen als Natura 2000 voor recreatie en toerisme, maar vinden dat recreatie-ondernemingen meer moeten kunnen meeliften met de groene plannen. RECRON is ook voorstander van het gaandeweg het proces kennis opdoen en projecten ontwikkelen in nieuwe plannen als Natura 2000. "Natuurontwikkeling", zegt Gelsing, "kent vele intrinsieke onzekerheden en dat verdraagt zich slecht met een geharnast beleidsmatig en juridisch regiem."

Niet méér, maar ook niet minder

Tegenover dit trio is er een grote groep die samengevat als mening huldigt: niet méér, maar ook niet minder EHS. Vooral een tandje erbij als het gaat om het tempo, zegt bijvoorbeeld Titia Zonneveld van Natuurmonumenten. “Het feit dat we achterliggen op schema is in het licht van de klimaatverandering geen reden om de doelen naar beneden bij te stellen. Afronden en inrichten van natuurgebieden en ontsnippering is meer dan ooit noodzakelijk.” Slim omgaan met de ruimte kan helpen de EHS versneld te realiseren, bijvoorbeeld door natuur te combineren met waterberging of met recreatie, aldus NM. “De bottom line is dat we planten en dieren waarvoor wij verantwoordelijk zijn, zo goed mogelijke overlevingskansen bieden.”

SBB volgt Natuurmonumenten. “Een grotere of kleinere EHS is niet de kwestie, het concept EHS is zeer goed verenigbaar met het klimaatprobleem, zeker als het wordt aangepast aan het waterprobleem”, zegt Wim Lammers. Hij doelt op de aanleg van meer moerassen en meer robuuste verbindingen, om de migratie van soorten mogelijk te maken.

De particuliere grootgrondbezitters vinden evenmin dat er meer EHS-natuur moet komen. “Er zou wel meer natuurgebied tot bos mogen worden verheven”, zegt Schimmelpenninck van de FPG. Hank Bartelink van de 12 Landschappen meent dat we gewoon moeten doorgaan met realistisch uitvoeren van de plannen. “Dan komt het goed, zeker als we de consequenties van de klimaatverandering meenemen in de vorm van natte natuur en kijken of we met de EHS dan nog op het goede spoor zitten.” Vooral de ‘blauwe’ dooradering van de overwegend groene EHS zou mogelijk ambitieuzer moeten, aldus de Landschappen.

Volledig voortzetten van de EHS, vindt ook ARK. De EHS, meent Wouter Helmer, is niets meer dan een wetenschappelijk gedefinieerd minimum. “Zolang ik nog geen gefundeerde tegenargumenten (behalve geld) heb gehoord dat het wel een onsje minder kan, moeten we onverkort doorgaan. De natuur is zo opportunistisch en dynamisch als wat”, betoogt Helmer. “Steenmarters, vossen, reigers, slechtvalken en aalscholvers en niet te vergeten wilde zwijnen settelen zich min of meer ook in stedelijk gebied. Anderzijds ontwerpen natuurbeschermers een nodeloos ingewikkeld systeem voor de natuur, met een handboek natuurdoeltypen, met tot op de vierkante meter gedefinieerde starre doelen en een hoop geneuzel”, aldus de ARK-directeur. “Een boom op de hei moet worden omgehakt, en een gat in het bos moet worden opgevuld. Het leidt helaas tot een vakkenlandschap met messcherpe scheidingen en harde randen, volkomen strijdig met de gedachte van de verbindingzones, waar dieren migreren met zaden in hun vacht.”

Eerder meer dan minder

Ten slotte vinden drie organisaties dat de klimaatverandering juist een grotere en meer robuuste EHS rechtvaardigt, wel met een aangepast instrumentarium. Klaas Breunissen van Milieudefensie is voor meer hectares, maar pleit ook voor verbetering van de milieukwaliteit (water, lucht, bodem). “Dat komt namelijk ook de natuur ten goede, zowel binnen als buiten de EHS.” Natuur en Milieuman Frits Backer wil meer hectares grond voor de EHS. “Maar belangrijker is nog dat de realisatie wordt versneld. In dit tempo wordt de afgesproken verwerving en inrichting in 2015 en 2018 bij lange na niet gehaald. De EHS moet worden geactualiseerd, zeker nu de klimaatverandering eroverheen gaat. Er is meer behoefte aan verbindingzones. Er is bovendien veel infrastructuur en

verstedelijking bij gekomen. De Nieuwe Kaart van Nederland die elke vijf jaar wordt gemaakt en in 2010 verschijnt, zou een uitgelezen moment zijn om de EHS te actualiseren.”

Bij de ANWB is Paul Makken het eens met een grotere en meer robuuste EHS, in het licht van de klimaatverandering. De ANWB breekt een lans voor meer natuur rond steden. “Combineer het met water en maak het toegankelijk voor de stedeling. Kijk niet langer louter naar soorten, maar neem het hele gebied. Verdwijnt kikker A? Soit! Er komt, juist vanwege de klimaatverandering wel iets voor terug. De consument kijkt nu eenmaal niet door een vergrootglas naar de natuur.”

4. MULTIFUNCTIONEEL GRONDGEBRUIK

Kan er een slimme dubbelslag worden geslagen? Waterberging en nieuwe natte natuur en recreatie, bijvoorbeeld? Waar? Hoe?

Welke kansen liggen hier voor de landbouw (boeren met de natuur, kamperen bij de boer, boerengolf)? Welke kansen heeft de landbouw zelf bij klimaatverandering (meer natte landbouw, visteelt, zilte gewassen), vooral als ook hier een dubbelslag kan worden geslagen met (nieuwe) vormen van natuur. Ook: water rond de stad, gecombineerd met natuur is een vorm van multifunctioneel grondgebruik.

Water is een slimme bondgenoot, natuur en klimaat gaan hand in hand. Er is geen enkele organisatie die tegen multifunctioneel grondgebruik is. Kansen voor nieuwe natuur ziet iedereen. “Waterberging dicht ik in sommige gebieden kansen toe in het licht van de klimaatverandering”, zegt Gerbrand van ’t Klooster. Drassige of verziltende stukken landbouwgrond kunnen meer onder water worden gezet. De boer verricht de beheerstaken voor de nieuwe natte natuur (“wij zijn voor een prestatiebeloning”) en toucheert de vergoeding. “Ook kan wellicht een dubbelslag met recreatie worden gemaakt.” Het kan echter lang niet overal, aldus LTO. “Het is natuurlijk afhankelijk van het gebied en de te realiseren natuurdoelstellingen, maar ook de aard van de agrarische onderneming en de aard van de boer speelt een belangrijke rol.” Over de marktpotentie van zilte landbouwgewassen zoals zeekraal of visteelt (oesters, garnalen, mosselen) door verzilte polders onder water te zetten, is Van ’t Klooster terughoudend. “Het is nog weinig ontwikkeld, veel kennis ontbreekt en het wordt hooguit een nichemarkt voor een beperkt aantal ondernemers.”

Een dubbelslag tussen natuur en klimaat is zeker nodig, zegt Natuurlijk Platteland. “De grond in Nederland is gewoon te schaars en te duur voor monofunctioneel gebruik. Bovendien is de zorg voor natuur en klimaat een maatschappelijk belang, zowel boeren als burgers zijn ermee gebaat. Het vergt wel maatwerk en goede afspraken.” Ook Natuurmonumenten is voor multifunctioneel grondgebruik. “Plekken die al te drassig zijn voor landbouw kunnen beter natuur worden”, vindt in navolging van LTO ook Zonneveld van Natuurmonumenten. Ze ziet ook nog andere effecten. “Door de jarenlange verlaging van het waterpeil in veenweidegebieden ten behoeve van de akkerbouw is veel veen geoxideerd en daardoor is CO₂ ontweken. Je zou nu de discussie moeten aangaan om dat een halt toe te roepen en niet op voorhand de conclusie uitsluiten dat de akkerbouw weg moet uit het veenweidegebied.” De klimaatverandering biedt volgens haar kansen om een offensief verhaal te laten horen, namelijk natuurdoelen realiseren en tegelijk Nederland klimaatbestendig maken. “Multifunctioneel grondgebruik is een middel, geen doel”, waarschuwt ze. “Natuur is het doel.” Om die reden vindt NM ook dat de driedubbelslag tussen natuur, recreatie en landbouw vooral direct om EHS-gebieden moet plaatsvinden.

Water is een slimme bondgenoot, meent Wim Lammers van Staatsbosbeheer. “Niet alleen fysiek, maar ook financieel liggen er veelbelovende kansen. Behalve natuur en water kan ook de recreatie meeliften en vergeet de gezondheid niet”, voegt Lammers toe. “Mensen moeten meer gaan bewegen.” Ook de verstedelijking biedt kansen, aldus SBB. “Verstedelijking vinden wij een gegeven, dus natuur rond de stad is noodzaak, zoals stadsparken. Daar staan wij open voor.” Onderaan de lijst van combi’s voor SBB staat de landbouw. “Helaas, moet ik zeggen. Dat komt

doordat de belangen tussen natuur en landbouw steeds minder gelijk op lopen vanwege de Nederlandse drang voor de wereldmarkt te moeten produceren. Vergeet niet dat we het slechts over tien procent van het landbouwareaal hebben als het gaat om groenblauwe diensten, agrarisch natuurbeheer en recreatie&landbouw. Het is jammer, want de landbouw heeft wel nog altijd 60 procent van de grond in bezit of beheer. Natuurlijk is de financiële compensatie een grote sta-in-de-weg voor meer multifunctionaliteit in de landbouwgebieden.”

Absoluut noodzakelijk is het multifunctioneel grondgebruik, meent ook de FPG. “Waterberging kan op veel meer plekken dan we denken. Bijvoorbeeld in een bos”, zegt Schimmelpenninck. Hij rekent voor dat een bos bijna net zoveel kubieke meters water kan bergen als een weiland. “Namelijk 10 duizend kuub water als we één meter op een hectare wei brengen, terwijl een bos ook één meter aan kan en dan 9900 kuub bergt. Een boom neemt niet veel ruimte in. Het probleem is wel dat veel bossen hoog zijn gelegen, en ik allerminst wil pleiten om bos aan te planten in de open uiterwaarden in het rivierlandschap.” In bosrijke delen van beekdalen, zoals in Twente is de dubbelslag wel beter mogelijk. “Bos houdt overigens ook het grondwater schoon. En als je geen maaibeheer uitvoert op verworven landbouwgrond is het binnen de kortste keren verbost tot elzenbroekbossen. Dat zien we hier in Twente.”

Van ‘grote kansen’ rept ook Hank Bartelink van de 12 Landschappen. “Water, natuur, recreatie kan een grote vlucht nemen en biedt bovendien meer kans om de betrokkenheid van burgers bij het buitengebied in hun woonplaats te vergroten. Zeker als het recht van overpad - dat we in Nederland niet kennen - wordt ingevoerd.” De boeren moeten worden betrokken met ruimhartige vergoeding voor geleverde diensten op gebied van water en natuur. Vooral de verhoging van het grondwaterpeil werpt direct vruchten af, bijvoorbeeld voor de weidevogels. Het zal wel tot extensieve landbouw leiden. Ook Bartelink meent dat de creativiteit op gebied van multifunctioneel grondgebruik haast grenzeloos is. Hij noemt en roemt vooral ook kleine projecten. “Koop vijf meter grond langs een beek of ontwikkel een streekproduct.”

Een win-win-situatie noemt ook Frits Backer van Natuur en Milieu het multifunctioneel grondgebruik voor waterberging en natuurontwikkeling. “Daarbij kan toerisme gemakkelijk meeliften. Wellicht kan ook de landbouw een nieuwe rol spelen, denk aan kamperen bij de boer, streekproducten, honing. Al zal het nooit een core-business voor boeren worden.” Het mooie van zo’n combinatie is dat er automatisch meer draagvlak en ook financiën voor te vinden zijn, denkt Klaas Breunissen van VMD. “In een dichtbevolkt ligt multifunctioneel grondgebruik voor de hand, we hebben er ervaring mee. Recreatie, natuurontwikkeling en ook waterberging, die overigens heel verleidelijk ‘klimaatbuffers’ worden genoemd, is een zeer voor de hand liggende optie.” Woningbouw langs nieuwe waterwegen moet slecht spaarzaam worden toegestaan, vindt hij. “Amfibische woningen of woonboten zijn dan het meest logisch, want ze kunnen bij uitstek een tijdelijk karakter krijgen. Verder is Flevoland juist aangelegd voor landbouw en wonen, en daarom moeten steden als Almere hun groeiambities op land selecteren. Het Markermeer moet ecologisch worden verbeterd met natuur, waterberging en recreatie. Verder is het een Natura2000- gebied dat gevrijwaard moet blijven van woningbouw.”

Multifunctioneel grondgebruik moet, er is geen keus, vindt ook Paul Makken van de ANWB. Natuur, water en recreatie is ook hier zijn pleidooi. “Jammer dat op

de tien nieuwe ecoducten op de Veluwe geen fiets- of wandelpaden mogen worden aangelegd. Want het is aangetoond dat dergelijk medegebruik de natuur niet schaadt, terwijl het wel de betrokkenheid van mensen bij de natuur vergroot.” Ook ‘stadsregionale parken’ ziet de ANWB als een mooie combinatie tussen lichtgroene natuur, waterberging en recreatie. “Ze vormen ook een buffer tussen het rood van de stad en het donkergroen van de EHS, een fraaie stepping stone kortom”, aldus Makken, die denkt dat de zilte landbouw een aardig concept is, maar vermoedelijk niet meer dan een niche kan zijn.

“Mensen zullen het verleidelijk vinden om er te wonen en te recreëren”, valt Ivo Gelsing van RECRON bij. Zaken als kamperen bij de boeren en allerlei nieuwe vormen van recreatie bij de agrariërs vindt RECRON in principe een goede zaak. “Het zal niet de problemen van de landbouw oplossen, maar er is een markt voor en het kan wel bijdragen aan een beter inkomen voor een aantal boeren. Wij vinden wel ‘gelijke monniken, gelijke kappen’. Nu nog krijgt een boer al te gemakkelijk vergunning voor 25 kamperplekken of meer, terwijl recreatieondernemers op bijvoorbeeld de Veluwe opgezadeld worden met een groei-en krimpbeleid. Dat wil zeggen: als er ergens een hectare recreatie bijkomt, moet er bij iemand anders een hectare af.” Hij is ook voorstander van meer ‘harde’ recreatieve voorzieningen zoals vakantiehuisjes en campings. “Nederland zakt centimeters weg, het water stijgt en de warmere zomers zullen wellicht leiden tot meer vakantie en recreatie in eigen land, dus natuurorganisaties moeten niet alleen zachte voorzieningen als wandelpaden faciliteren, maar ook harde accommodatie als campings en vakantiehuisen toestaan. Dat kan bijvoorbeeld goed in de vorm van drijvende woningen, in combinatie met watersport. Bijvoorbeeld op het Markermeer. Een goede, maar niet te rigide ruimtelijke ordening moet natuur, water en recreatie op elkaar afstemmen”, aldus Gelsing, die daarmee ingaat tegen Vereniging MilieuDefensie en Stichting Natuur en Milieu.

Waterberging en natuurontwikkeling worden hét grote item, voorspelt ten slotte ook ARK. “De zeespiegel stijgt, de aanvoer via de rivieren neemt toe. Het is zaak de natuurontwikkeling te integreren in het Deltaplan voor de Natuur. De klimaatbuffers vormen daarvoor een goed handvat. Projecten als de Grensmaas en Ruimte voor de Rivier zien wij als klimaatbuffers avant la lettre. Natuurontwikkeling, veiligheid wegens het wassende water, recreatie en delfstoffenwinning als grind en klei.” Volgens hem vormen klimaatbuffers bij uitstek kansen om Nederland voor te bereiden op wassend water terwijl tegelijk de natuurontwikkeling kan plaatsvinden. “Ruimte voor de Rivier” is eigenlijk de voorloper van deze gedachte”, zegt Helmer. Klimaatbuffers zouden, nu nog als een tiental betrekkelijk kleine proefprojecten, variërend van 50 hectare tot 2000 hectare, zich kunnen ontpoppen als groeibriljanten. “Neem de Houtribdijk”, zegt Helmer. “Die moet voor honderden miljoenen euro’s worden verstevigd, onder meer om een hoger peil van IJsselmeer en bijbehorend golfoverslag weerstand te bieden. We overleggen nu met Rijkswaterstaat een veel natuurlijker en bovendien veel goedkopere variant. Namelijk de dijk waar nodig te verstevigen, maar de golfslagbestendigheid in te vullen door voor de dijk een strook zand op te spuiten en er wilgenbossen aan te leggen. Het is goed voor de natuur, voor het klimaat, en wellicht zijn de wilgen ook nog op gezette tijden te oogsten als houtsnippers in de energiecentrale.”

De Klimaatbuffercoalitie wil zich niet vastpinnen op hectares grond binnen (een 700 ha tellend proefproject bij slot Loevesteijn ligt deels in de EHS) of buiten

de EHS, op landbouwgrond of in de Rijkswateren. Wouter Helmer: “Laten we beginnen, ervaringen opdoen en dan verder kijken.”

5. ANDERE OPTIES

Bestaan er nog enigszins onvermoede andere opties waarbij nieuwe natuur en klimaatverandering kunnen samengaan?

De creativiteit is eindeloos. Stad, recreatie aan het water, nevenfuncties voor de landbouw, een energielandschap en bakstenen zijn intrigerende opties waarbij eveneens een slimme dubbelslag wordt geslagen tussen nieuwe natuur en klimaatverandering. Hoewel rondom de stad de EHS en N2000-gebieden vanzelfsprekend een minder donkergroene kleur hebben, ligt er wel een fraaie brugfunctie voor stad, natuur en landbouw in het verschiet. Actuele zaken als zorgboerderij, zelfplukdagen van geadopteerde appelbomen, kinderfeestjes, tegen betaling een kalfje geboren zien worden, zijn enkele concrete en inspirerende voorbeelden, waarbij de kloof tussen stad en nabij platteland kan worden hersteld. Ook hier kan vanwege de klimaatverandering de altijd lastige opgave om meer waterbergend vermogen te vinden een kans krijgen. “De scheiding tussen stad en platteland kan er een beetje door worden opgeheven. De creativiteit is eindeloos, maar het moet ook hier van mooie beleidsplannen tot meer marktgerichte ontwikkeling leiden.”, vindt Gerbrand van 't Klooster van LTO.

Natuurmonumenten brengt het ‘energielandschap’ te berde als veelbelovende optie tussen nieuwe natuur en de klimaatverandering. “Daar waar het kan, kun je grienden met hoge waterstand in het leven roepen, waar snelgroeiende houtige gewassen als wilgen en populier groeien. Geogst kan die biomassa dienen voor verbranding of omzetting in biogas”, aldus Zonneveld. Klaas Breunissen van Vereniging Milieudefensie stelt daar tegenover dat dit niet overall gewenst is. De bedoeling van Nationale Landschappen als Groene Hart en Laag Holland is juist hun open karakter en veenweidekarakter te behouden. “Door daar te gaan verbossen en riet aan te leggen, grijp je fundamenteel in in het kenmerkende veenweide landschap, met de koe in de wei en zijn vergezichten. Het lijkt me niet kunnen. Nationale Landschappen zijn in de eerste plaats cultuurlandschap waar de mens een plaats heeft.” Natuurlijk Platteland denkt niettemin dat waterzuiverende riet, waterberging en oogst van biomassa wel een klein proefproject rechtvaardigt. “Ik denk wel dat er boeren te vinden te zijn die hier in zouden willen stappen.” Riet in plaats van bomen zou ook landschappelijk beter inpasbaar zijn in het Westen van Nederland.

Ook RECRON ziet brood in het idee van een energielandschap. “Het geogste hout zal lokaal moeten worden afgezet, maar dergelijke griend- en ooiboslandschappen zullen ook recreatief aantrekkelijk kunnen zijn”, vermoedt Ivo Gelsing. Staatsbosbeheer heeft wel eens zitten rekenen aan de kansen voor een energielandschap. De manier waarop we leven, maakt ons enorme energievreters, zegt Wim Lammers. “Als je alle bossen in Nederland zou opstoken, dan heb je slechts voor één jaar energie”, zo becijferde hij. “Je moet het belang van een energielandschap dus wel relativeren. Hooguit bijstoken, dus.” Dat zou heel goed kunnen door de omgevallen bomen die nu in het bos worden achtergelaten tot snippers te vermalen, zegt Albert Schimmelpenninck namens de particuliere grondeigenaren FPG. “Het zou ook heel goed kunnen in nog aan te leggen waterige elzen- en wilgenbossen.”

De ANWB bepleit te kijken naar opties voor natuur en waterberging langs de kust. “In Zeeland polders onder water zetten en meer getijdenwerking toestaan. Dat leidt tot een grotere sponswerking van de kust voor wateropvang en een meer ecologische kust”, aldus Makken. Datzelfde geldt voor het IJmeer en het Markermeer. “Meer water, beter water, meer natuur en meer recreatie, dit alles dichtbij grote steden.” De 12 Landschappen zijn dezelfde mening toegedaan. “Nederlanders zijn een watervolkje. Vrije tijd besteding als vissen, zeilen en kanoën, kan uitstekend samengaan meer ruimte voor rivieren en meren”, aldus Hank Bartelink.

ARK denkt ten slotte dat er nog een aardige variant is tussen natuurontwikkeling, klimaatverandering en delfstoffenwinning. “Langs de Grensmaas is 55 miljoen ton grind weggehaald uit de riviervlakte, wat vervolgens wordt afgezet in de cement/ en betonindustrie. Dat is leuk, maar uiteindelijk eindig. Want je hebt voor beton en cement ook kalksteen nodig, terwijl de St. Pietersberg bijna is afgegraven.” Bij Ruimte voor de Rivier ontstond een meer duurzame variant, in de vorm van klei. “Klei is sediment dat in de Hollandse delta voortdurend wordt aangevoerd. Je kunt er eindeloos bakstenen van bakken. Leg er 1 of 2 cent per steen bij en je hebt een fonds voor beheer van de natuurlijke omgeving na de kleiwinning.” Helemaal duurzaam wordt het als bouwers in Nederland ook binnenmuren in baksteen (of grote keramisch platen) gaan uitvoeren. “Het is ook nog eens supergoed isolerend, dus het scheelt veel energie. En het blijft eeuwenlang goed, zoals de middeleeuwse gebouwen bewijzen. We hebben berekend dat de gehele bouwopgave van Nederland uit eigen klei kan worden gerealiseerd, sterker nog, er resteren genoeg bakstenen voor export.”

6. IS HET NODIG AMBITIES AAN TE PASSEN?

Moeten de natuurambities minder groots, meer realistisch en hebben ze dan ook meer kans van slagen? Als bioversiteitsdoelen niet zijn te realiseren in Nederland, mag dan worden uitgeweken naar elders in Europa realiseren ('kan de korenwolf beter in Duitsland of België in plaats van Zuid-Limburg')?

Op dit thema lijken de elf organisaties in drie categorieën te verdelen. Een viertal organisaties (LTO, NP, FPG, RECRON) staat een veel flexibeler en pragmatische ontwikkeling van de EHS voor, zonder overigens minder hectaren EHS te wensen. De tweede groep beslaat NM, SBB, N&M, VMD en 12 L) en wil onverkort vasthouden aan aantal hectaren en ambities. Een derde categorie bestaande uit ANWB en ARK, heeft dezelfde ambities, maar wil een minder rigide instrumentarium.

Flexibel, pragmatisch

LTO wil de doelstellingen van de EHS niet loslaten, maar is voorstander van een realistische aanpak. "Natuur zorgt voor biodiversiteit en dat is belangrijk voor de boeren. Een boer kijkt altijd naar zijn omgeving", zegt Gerbrand van 't Klooster. De zorg voor natuur en landschap is welbegrepen eigenbelang. "De natuur is in feite de *licence to produce* voor de landbouw. We moeten echter realistisch zijn en ook letterlijk over de grenzen durven kijken. De natuur houdt ook niet op bij de grens. Sommige natuuropgaven, zoals bijvoorbeeld de korenwolf, kunnen wellicht beter in Duitsland of België worden gerealiseerd als er te weinig geld beschikbaar is of de knelpunten met bijvoorbeeld de landbouw te groot blijken te zijn. We moeten niet op voorhand tegen afspraken daarover zijn. De Natura-2000 plannen zijn niet voor niets Europees en daardoor grensoverschrijdend. Overigens moeten we oppassen dat ook dat plan niet teveel papier en te weinig praktijk wordt."

Bij Natuurlijk Nederland is Teunis Jacob Slob er evenmin de man naar om natuurambities naar beneden bij te stellen. Nuchter is hij wel. "Als het met de korenwolf echt niet lukt, moet je hem over de grens durven zetten. Met ooievaar is het wel gelukt, en met de grutto doen wij als boeren ons best om maai-beheer aan te passen om kuikens te sparen. Het lukt in het ene gebied beter dan in het andere." Soms merkt hij onvoorziene neveneffecten. Zo krijgen de agrarische natuurbeheerders soms vossen en roofvogels in de wei die de gruttokuikens roven die de boeren met moeite hebben gespaard. "De klimaatverandering is een feit; ook daar ligt een kans, want meer plas-drassituaties zijn wel goed voor de weidevogels en houdt de vos weg."

De particuliere grondeigenaren vinden de tijd rijp om ons eens flink achter de oren te krabben met de EHS. Bij de FPG mag de EHS wel een onsje minder. "We zouden onze ambities wel wat mindere hoog mogen stellen", meent Schimmelpenninck van de FPG. "We maken ons hier in Nederland druk om dieren als de zeearend, terwijl die voor veel minder geld in Polen kunnen worden beschermd. We draven door. We moeten niet turven en hectares tellen, maar kijken naar de kwaliteit van een gebied. Beter een klein rijk bosgebied dan een grote oninteressante grasmat vol pitrus. Wij roepen dit al jaren, maar we vinden geen gehoor bij de natuurbeschermers, ook op het Ministerie en de provinciehuizen. Men is geheel gebiologeerd door kaartbeelden."

FPG krijgt RECRON aan haar zijde. EHS moet haalbaar en betaalbaar blijven, vindt de recreatiebranche. "Natura 2000 zet in op het beschermen van vogelsoorten op het IJsselmeer en IJmeer. Uit een NRC-krantenartikel blijkt dat 25 miljoen euro is uitgegeven voor de populatie van drie eendensoorten. Dat is

omgerekend tienduizend euro per eend”, zegt Gelsing. “Dat vind ik schimmen najagen. Je moet met beide benen op de grond staan en het geld op een goede manier investeren. Misschien moeten tempo en aspiraties van de EHS enigszins naar beneden worden bijgesteld.”

Vasthouden aan EHS, geen ridicule indianenverhalen

Tegenover deze groep is er een kamp van organisaties die het hier geheel niet mee eens is. Natuurlijk moet je je afvragen hoever je moet gaan, zegt Natuurmonumenten. “Op een gegeven moment houdt het op, maar over soorten als de korenwolf worden ook veel indianenverhalen verteld. Net zo goed als van de natuurdoeltypen een karikatuur wordt gemaakt. Ook dat is een middel, geen doel”, aldus Zonneveld. “Natura 2000 beoogt overigens een grenzeloos netwerk van natuur te creëren. Daar is goed over nagedacht. Nederland heeft gewoon zijn verantwoordelijk daarin. Je gaat het Rijksmuseum inclusief de Nachtwacht toch ook niet naar Wenen verplaatsen omdat in Amsterdam minder ruimte is?”

En met de rekensom van de eenden lijkt het makkelijk scoren, maar het verhaal wordt anders wanneer niet louter de eenden, maar de gehele biotoop wordt beschouwd. Staatsbosbeheer signaleert daarom een discrepantie tussen politieke en wetenschappelijke argumenten voor de natuurambities. “De politiek gebruikt wetenschappelijke onzekerheden om ambities naar beneden bij te stellen of voert het klimaatprobleem aan om de natuurdoelen een tandje lager te stellen”, constateert Wim Lammers. SBB wil de discussie over ambities graag op inhoudelijke gronden voeren. “Als het wetenschappelijk goed wordt beargumenteerd, dan moet je op een gegeven moment de korenwolf over de grens durven zetten. Volgens mij zijn daar echter geen gronden voor.” Klimaatbuffers, zoals bij slot Loevesteijn, is een fraaie concrete ambitie, meent Lammers. “Er is ruimte voor een grote piekafvoer van de rivier, er is binnendijkse waterberging in de vorm van een moeras, terwijl dit alles gegarandeerd EHS-natuur wordt”, zegt hij enthousiast.

Duurzaam omgaan met de omgeving is een zeer principiële punt, vindt ook de 12 Landschappen. “Biodiversiteit en landschap moeten worden verbeterd. Daarom moeten we doorgaan met de EHS. Het is zorgelijk dat zoveel Rode Lijstsoorten eerder achteruit gaan dan vooruit”, zegt Bartelink. “Niet alles moet kost wat kost natuur blijven of worden, maar ik vind dat veel voorbeelden van met name ‘beestjes’ als korenwolf of kamsalamander worden geridiculiseerd, valt hij NM en SBB bij. Het gaat natuurlijk niet zozeer om de eend of de korenwolf zelf, maar om de kwaliteit van zijn leefomgeving. Het gaat overigens heel goed met korenwolf, vraag maar aan de Gegevensautoriteit Natuur.”

Ook Natuur en Milieu vindt de nieuwe Gegevensautoriteit Natuur een objectieve vraagbaak voor de stand der natuur. “We moeten doorgaan met de EHS en die 728.500 hectare niet loslaten”, zegt Frits Backer. “Het gevaar bestaat dat wanneer je zegt ‘ongeveer 700 duizend is ook wel goed’, de politiek er direct de kaasschaaf langshaalt, en dan zit je binnen de kortste keren op 600 duizend hectare.” Ook Backer vindt de korenwolf na mislukte pogingen maar definitief naar Duitsland of België verhuizen een vorm van omgekeerde bewijslast. “We hebben afgesproken dat we Natura 2000 eerbiedigen en de Vogel- en Habitatrichtlijn, en daar hoort nu eenmaal de korenwolf of de 2 millimeter grote zeggekorfslak bij.” Een positieve verandering noemt hij dat projectontwikkelaars nu veel beter hun huiswerk doen. “In geval van een biotoop van een zeldzame soort kunnen ze in een vroeg stadium uitwijken naar een alternatieve locatie.”

De Natura-2000 gebieden zijn niet voor niets geselecteerd, vindt ook Breunissen van Milieudefensie. “Die gebieden zijn voor bepaalde soorten van groot belang. Je hebt als land een zorgplicht voor levende wezens. Natuurlijk is de natuur dynamisch, maar dat is wat anders dan een vrijbrief om die soorten in eigen land maar te laten verkommeren en te verhuizen naar het buitenland.”

Ambitieuw, maar flexibel

Ten slotte zijn er twee organisaties die qua natuurambities niet onder lijken te doen voor de vorige groep, maar er een flexibele kijk op na houden. Ambities koesteren? Jazeker! Hectares eraf? Nee! Paul Makken van de ANWB is duidelijk, maar net als de LTO breekt hij een lans voor een minder rigide sturen op natuurdoeltypen. “De konijnen in de duinen zijn weg. Nou en? Er zitten nu reeën en vossen. Ook mooi. Strikt genomen is de hei een gruwel, want het stuift niet. Maar de mensen vinden het mooi! Niets in Nederland is authentiek, alles is gemaakt”, zegt Makken. “Die eenzijdige fixatie op de korenwolf heeft Natuurmonumenten geen goed gedaan. De klimaatverandering is in zekere zin onbeheersbaar en zorgt voor een extra dynamiek. Echte en robuuste verbindingzones moeten dat opvangen.”

Niks naar beneden bijstellen, doorgaan, meent ook Wouter Helmer van ARK, met redenen die ook anderen noemen. “Als gezegd pleiten wij wel voor een dynamische blik op de natuur. Een soort moet kunnen verhuizen, mits wij alles in het werk hebben gesteld om zijn biotoop veilig te stellen.”

7. WIE GAAT DAT BETALEN?

Hoe zien de elf maatschappelijke organisaties de financiering van de natuurdoelen? Waar moet geld vandaan komen? Moet alles uit de schatkist, dus van de belastingbetaler komen of zijn er creatieve alternatieve mogelijkheden? Is ook in financieel opzicht een dubbelslag met de klimaatverandering mogelijk?

Sommige maatschappelijke organisaties vinden het financieringsvraagstuk ‘het gemakkelijkste onderdeel’ van de vraaggesprekken. Er heerst in elk geval een grote consensus: er valt financieel veel voor de natuur te halen door een slimme combinatie met waterwerken die hoe dan ook zullen worden verricht vanwege de klimaatveranderingen. Opvallend vaak wordt daarom de rijksoverheid (i.c. de belastingbetaler) en de waterwereld genoemd als financieringsbronnen. Maar er vallen ook kleinere financieringsbronnen, waaronder enkele noviteiten, te noteren.

De belastingbetaler, Europa en de waterwereld

Je hoeft geen groot ziener te zijn om te constateren dat de belastingbetaler zonder twijfel spoedig veel gaat bijdragen aan het klimaatbestendig maken van Nederland. Watervoorzieningen vergen veel geld, Rijkswaterstaat stopt er nu al heel veel geld in. “Al zouden bij wijze van spreken slechts enkele procenten van dat budget kunnen worden aangewend voor de natuur, dan kunnen we al twee keer zoveel als nu”, denkt bijvoorbeeld Wim Lammers van Staatsbosbeheer. Kijk naar de Afsluitdijk. De renovatie van *the grand old lady* van de Deltawerken wordt aangegrepen om nieuwe natte natuur te realiseren en klimaatbuffers te bewerkstelligen. “Zulke succesverhalen moeten we verspreiden, dan zullen zeker meer projecten volgen”, aldus Staatsbosbeheer.

Wie zal dat betalen? Het geld is zonder meer het gemakkelijkste punt van dit marathoninterview, lacht Hank Bartelink van de 12 Landschappen. Hij ziet twee grote geldbronnen. “De Europese Unie gaat de honderden miljoenen inkomenssteun aan de boeren deels anders uitkeren, namelijk door er kwaliteit van het landelijk gebied voor terug te eisen. Dat geld kan een kentering van traditionele gedachten bewerkstelligen.” Ook Stichting Natuur en Milieu mikt op Brussel. Een deel van het geld voor de realisering van Natura 2000 komt namelijk uit Europa, helaas ongeveer vijf keer zo weinig als is becijferd. “Op papier is N2000 een goed plan, maar als er geen boter bij de vis komt, wordt het niks”, zegt Backer van Natuur en Milieu. Daar staat tegenover dat er voor het klimaatbestendig maken vermoedelijk meer miljarden moeten worden vrijgemaakt. Daar liggen kansen. Backer: “Een hoge ambtenaar op het Ministerie van LNV vertelde eens dat ‘het geld voor water tegen zijn bureau klotst’. Ook de veranderende Europese landbouwfinanciering (GLB) ruimt voortaan meer geld in voor wat wordt genoemd maatschappelijke diensten in plaats van aloude generieke subsidies voor hectares, tonnen of liters. “Onder meer wordt het belonen van groenblauwe diensten daarin genoemd”, aldus Backer. “Boeren zouden daartoe moeten worden aangemoedigd door LTO en de agrarische natuurverenigingen.”

Maar ook Hank Bartelink ziet de waterwereld als een kapitaalkrachtige bondgenoot mits de dubbelslag tussen natuurontwikkeling en klimaatbestendigheid ook bij hen tussen de oren komt. “Het project Ruimte voor de Rivier is een fraai voorbeeld hiervan en het smaakt naar meer. Ook burgers moeten we meer het belang daarvan laten zien.”

MilieuDefensie ziet eveneens de belastingbetaler als financier. “Jij en ik, dus de belastingbetaler gaat het betalen”, zegt Klaas Breunissen van VMD. Natuur is

een collectief goed, en weet je wat ik nu altijd zo irritant vind? Er wordt altijd gesputterd als het gaat om betalen voor de natuur. Om het niet uit de algemene middelen te hoeven betalen, moet er maar een woonwijk komen, een bedrijventerrein aangelegd of een dubbelslag met het klimaatprobleem worden geslagen. Vreemd, want je zegt toch ook niet: laten we een nieuwe stad bouwen om de onderwijsbegroting rond te krijgen? Of tien nieuwe bedrijventerreinen om het leger te handhaven?”

“De overheid, met name Rijkswaterstaat is een grote, rijke bondgenoot”, weet ook Paul Makken van de ANWB. “Er is wel een rol voor de markt weggelegd, bijvoorbeeld projectontwikkelaars in drijvende wijken en projecten als de Blauwe Stad, maar de overheid moet het voortouw nemen.”

Wat dat betreft is het project Ruimte voor de Rivier leerzaam, vindt ook de ANWB. “De overheid stelde randvoorwaarden vast voor de piekafvoer, het tijdpad waarbinnen het gereed moest zijn en zette een zak geld op tafel van de provincie. ‘Doe het maar zelf, anders doen wij het in vorm van dijken en beton’, zo voegde het Rijk de provincies toe, in de wetenschap dat zij daar niet op zaten te wachten. Je moeten eens kijken wat voor prachtige projecten Ruimte voor de Rivier heeft opgeleverd”, aldus Makken.

De belastingbetaler is dus zonder meer de gemakkelijkste financieringsvorm, vinden vele maatschappelijke organisaties. “Het lastige daarvan is wel om de kwaliteit van natuur en waterberging inzichtelijk te maken voor de betalende burger”, zegt Slob van Natuurlijk Platteland. De samenleving is verantwoordelijk, dus de belastingbetaler, vinden de particuliere grondbezitters van de FPG. “Bedrijven zijn natuurlijk ook verantwoordelijk, maar zij leggen de rekening via de producten uiteindelijk weer bij de burgers”, zegt Albert Schimmelpenninck.

Natuurmonumenten vindt natuur principieel een collectief goed. “De overheid moet als hoeder daarvan voldoende geld faciliteren, waarbij het geld voor het klimaatbestendig maken van Nederland ook de natuur ten goede kan komen”, zegt Titia Zonneveld.

Vergroening belastingstelsel

Zoals de huidige regering met enig succes de verkoop van kleinere zuinige auto's stimuleert door uitgekende belastingsmaatregelen, zo zou ook de natuurontwikkeling en klimaatprojecten kunnen worden gestimuleerd, vindt een aantal organisaties. De particuliere grondbezitters, bijvoorbeeld. “Meer fiscale voordelen voor boseigenaren, inclusief de mogelijkheid om soms bos te kappen, helpt ook. Ik geloof bovendien in CO₂-certificaten als regulerend mechanisme. Verplicht de elektriciteitscentrales hout bij te stoken”, aldus de FPG-bestuurder. Ook Slob van Natuurlijk Platteland is voorstander van verdere vergroening van het belastingstelsel. “Het is de kunst om boeren te verleiden, bijvoorbeeld door fiscale maatregelen en groenfinanciering om meer aan natuur te doen.” Ook SBB verwacht daar heil van.

Ja, die kleine auto's; ze zien ze bij de ANWB ook in toenemende mate rondrijden. Behalve een goed verdienmodel voor boeren die ook van de natuur willen leven, ziet de ANWB daarom net als SBB en FPG een belangrijke rol weggelegd voor fiscalisering. Iets dergelijks als met de auto's zou ook voor water en natuur kunnen, meent Paul Makken. “Een soort grote groenfinanciering eigenlijk.”

Landschapsfonds en streekinitiatieven

Naast de aankoop, kost ook het beheer van natuur geld. Het probleem is dat de baten weinig direct economisch voordeel opleveren, hooguit indirect. “Een investeerder ziet zijn geld dus niet direct terug, terwijl mede door zijn toedoen bijvoorbeeld de waarde van het onroerend goed in de omgeving stijgt”, signaleert Van ’t Klooster. “De kunst is om het economisch voordeel dus meer bij de investeerder terecht te laten komen. Dat zal bijvoorbeeld boeren helpen om meer in natuur te investeren.”

Volgens LTO kan dat onder meer via een Landschapsfonds, waaruit investeerders als boeren een beheervergoeding krijgen. En wie gaat dat fonds vullen? Dat kunnen vele geldbronnen zijn, zo blijkt uit de rondgang langs de elf organisaties. LTO noemt als voorbeeld de grote kantoren aan de Zuid-As in Amsterdam die zonder uitzondering zuidwaarts uitkijken over de groene ruimte en het boerenlandschap van het Amstelland. “Waarom zouden deze meest multinationale ondernemingen, die het vestigingsklimaat van Amsterdam goed noemen vanwege de luchthaven en de stad, niet ook betalen voor het geweldige uitzicht op het landelijke gebied tijdens werkuren”, oppert Van ’t Klooster. “Uiteraard moeten de boeren wel aantoonbare prestaties leveren in de vorm van de instandhouding van het landschap”, aldus de LTO-man, die opmerkt dat boeren door de veranderde EU-politiek inzake de inkomenssteun worden geprikkeld op zoek te gaan naar inkomstenbronnen uit “maatschappelijke diensten”. Ook uit het multifunctionele grondgebruik zoals toerisme en recreatie zouden zij inkomsten kunnen genereren.

Ook zouden steden met een aantrekkelijk vestigingsklimaat vanwege groene voorzieningen vanuit hun begroting een soort natuur- en landschapstaks kunnen betalen, volgens Klaas Breunissen van MilieuDefensie. “Dat geldt bijvoorbeeld voor Amsterdam, met zijn Zuid-As”, valt hij LTO bij, maar het kan in vele steden. “Er is vaak sprake van een *unique selling point*. Nou, betaal er dan ook voor”, aldus Breunissen. Ook stadsbewoners maken graag gebruik van groen in hun omgeving. Hij ziet vele creatieve financieringsvormen, die meer mensen bij natuur en landschap betrekken. “Vrienden van de streek, in navolging van vrienden van het Concertgebouw.” De FPG ziet er slechts beperkt nut van in. “Kinderfeestjes op de boerderij en een landgoedwinkel is leuk en aardig, maar niet meer dan om net quitte te draaien”, zo constateert de rentmeester van landgoed Twickel. Ook SBB verwacht hiervan slechts beperkt soelaas. Andere financiële bronnen, bijvoorbeeld uit lokale initiatieven als streekproducten en toeristenbijdragen zijn mooi meegenomen, maar zeer beperkt, denkt SBB.

Volgens Natuurmonumenten mogen een deel van de baten van campinghouders en het intussen spreekwoordelijke pannenkoekenhuis als een soort taks in een landschapsfonds worden gestort. Daarmee kan het beheer van de voor deze ondernemers zo onontbeerlijke groene omgeving deels worden gefinancierd. “Het is daarbij zaak om publieke en private gelden goed af te stemmen, zoals de commissie Rinnooy Kan vorig jaar al stelde”, aldus Natuurmonumenten. “Daarom is het zo jammer dat de Minister hieruit de eenzijdige conclusie trok dat landschap vooral met privaat geld moet worden gefinancierd zonder daar een collectieve financiering naast te zetten.” Van Natuur en Milieu mogen ook recreatieondernemers en projectontwikkelaars een duit in het zakje doen. “Woningen aan het water of in het groen zijn meer waard.”

RECRON ziet bij de financiering de hoofdtaak weggelegd voor de nationale overheid en is mordicus tegen een Landschapsfonds. “Landschapsfonds, toeristenbelasting, WOZ-belasting, et cetera, ik geloof er niet in”, bekent Ivo Gelsing namens de recreatieondernemingen. “Het zijn allemaal ingewikkelde regeltjes, niet zelden worden ze bovendien sterk beïnvloed door lokale belangen en bijhorende bestuurlijke wispelturigheid.” Allemaal afschaffen, aldus RECRON en de zaken omtrent natuur en water op nationaal niveau regelen. Speciaal de toeristenbelasting is een onrechtvaardig instrument, aldus RECRON. “Een passerende fietser betaalt niets, maar degene die ergens overnacht, betaalt toeristenbelasting. Horeca, vervoer en overige bedrijven profiteren ook van recreatie en toerisme en van precies dezelfde natuur. Het is geen goed idee dat de recreatie-onderneming nog extra duiden in een landschaps-, natuur of waterfonds stopt.”

De 12 Landschappen melden de leuke noviteit van burgerbetrokkenheid, namelijk de streekrekening van de Rabobank in het Groene Woud (tussen Den Bosch, Tilburg en Eindhoven). “Burgers worden aangemoedigd om een streekrekening te openen bij Rabobank”, vertelt Hank Bartelink. “Daarvoor ontvangen zij een marktconforme rente. Maar de Rabobank doet vijf procent op de uit te keren rente in een streekfonds waarmee projecten in de natuur worden betaald. Geniaal! Bank is tevreden (want meer spaarders), burgers hebben een ‘gratis’ goed doel en raken betrokken bij hun omgeving en het Brabants Landschap heeft jaarlijks een ton extra te vertimmeren.” Het concept wordt eerdaags door Rabobank over meerdere streken in Nederland uitgerold.

Meer markt

Wouter Helmer van ARK is ten slotte voorstander van financiering door middel van nationaal overheidsgeld, maar hij heeft meer plezier om te vertellen over de talloze opties die hij ziet om geld te verdienen met de natuur, zonder de boeren. “Om te beginnen kan de klei- en baksteenindustrie een florerende bedrijfstak worden die tegelijk natuur en landschap beheert en waterberging realiseert via een fonds dat wordt gevuld met enkele centen per steen.” Hetzelfde geldt voor de waterwinbedrijven. “Ze moeten nu met peperdure technieken installaties bouwen om onder meer bestrijdingsmiddelen te zuiveren. Het is op de langere termijn goedkoper voor ze om landbouwgrond op te kopen, geen gif meer te gebruiken en de natuur het grondwaterzuiverende werk te laten doen.” Niet te vergeten is dit bijzonder goed voor hun groene imago, aldus Helmer. “Dat geldt ook voor de waterbeheerders die natuurlijke buffers voor teveel of te weinig water in hun schoot krijgen geworpen.” Bewoners van binnensteden krijgen de gevolgen van oplopende temperatuur en vocht gepresenteerd in de vorm van meer ziekten. “Hup, naar buiten, de natuur in, groene longen. Zie je het voor je? Juist, de verzekeraars dragen bij aan die natuur om de stad. *Frappier toujours* bij nieuwe bondgenoten, dat moeten we leren.”

8. WIE NEEMT DE REGIE IN HANDEN, WIE GAAT HET REGELEN?

Welke coalities zijn er mogelijk tussen maatschappelijke organisaties? Wat is de rol van de maatschappelijke organisaties naast de overheid (nationaal, decentraal, Europa). Welke rol speelt het bedrijfsleven? En de individuele burger? Zouden regionale proeftuinen een mooie oefening vormen vooreen nieuw natuur-klimaatengagement?

De meeste partijen vinden dat ‘een grote regisseur’ ontbreekt in het debat over natuur en EHS. De klimaatverandering maakt dit gemis alleen nog maar schrijnender. De meeste organisaties zijn voorstander van een **nationale regie**, afgestemd op de Brusselse mores, waarbij de concrete uitvoering op regionaal/provinciaal wordt gecoördineerd.

“Centrale regie, weg met het lokale bestuurlijke geneuzel, waardoor er niets gebeurt”, begint Paul Makken van de ANWB stellig. “Het Rijk moet het weggedecentraliseerde ruimtelijke instrumentarium en de provinciale natuurtaken terughalen, en er desnoods een Projectministerie van maken. Het klimaatprobleem rechtvaardigt dat. Natuur en klimaat moet gefinancierd worden uit een nationaal fonds.”

Ook Milieudefensie vindt de nationale overheid uiteindelijk de grote regisseur, die de grote lijn dient te bewaken, en van de kiezer daarvoor ook politiek het mandaat heeft gekregen. “De nationale overheid moet dat met veel elan en ambitie verspreiden, maar het moet in de regio gebeuren, uiteindelijk zelfs in bestemmingsplannen worden verankerd”, stelt Breunissen. Ook hij vindt het een goed idee concreet ervaring op te doen met natuur- en klimaatvoorzieningen in proeftuinen. “Je kunt nieuwe combinaties uitproberen, en ook zaken die je je nu nog niet zo goed kunt voorstellen testen.”

Staatsbosbeheer is eveneens voorstander van een landelijke regie, afgestemd op Brussel (gezien de Natura 2000-opgave). “De uitvoering moet op provinciaal niveau en laten we de waterschappen niet vergeten”, stelt Lammers. Het bedrijfsleven waaronder de ingenieursbureaus moeten worden geprikkeld tot innovatieve oplossingen voor water en natuuropgaven.

Alstublieft landelijke en Europese regelgeving, terwijl de uitvoering op provinciaal niveau moet plaatsvinden, zegt de Federatie van Particulier Grondbezit. Proeftuinen en proefboerderijen zijn aardige experimenteerplaatsen voor nieuwe combinatieprojecten.

Bij de 12 Landschappen ziet directeur Bartelink een hele paraplu van regisseurs voor zich. Natura 2000 eist een Europese regie, het Rijk maakt politieke keuze en formuleert nationale doelstellingen, net zoals de provincies dit op provinciaal niveau doet. “Op streekniveau moet dit alles leiden tot goede uitvoeringsafspraken, waaraan bij wijze van spreken elk dorp zich moet conformeren. En laten we de waterschappen niet vergeten. Daar is nog een wereld te winnen in het besef dat niet langer met ingenieursgereedschap tegen het water moet worden gestreden.”

RECRON sluit zich aan bij de stroming die pleit voor een nationale regie op hoofdlijnen, terwijl regionale of provinciale regisseurs streekkennis kunnen inbrengen. “Dan wordt sneller duidelijk wat kan en niet kan, zowel wat betreft fysieke inrichting als wat betreft het draagvlak in de streek.” Ook Natuurlijk

Platteland deelt het inzicht dat er momenteel geen regie is, maar vindt dat de Rijksoverheid een goed nationaal raamwerk moet scheppen voor natuur en klimaat dat vervolgens regionaal moet worden ingevuld. “Bijvoorbeeld in voorbeeldprojecten”, zegt Slob. “Zien eten, doet eten.”

De regie over de concrete uitvoering moet op het laagst mogelijk niveau plaatsvinden, maar wel binnen van tevoren uitgedachte intelligente lijnen met een nationale of Europese invalshoek, vindt Natuurmonumenten. “De provincie lijkt een goed niveau om concrete natuur- en klimaatprojecten te regisseren. De provincie moet wel van haar sturingsbevoegdheid gebruik maken. Dat gebeurt nu te weinig. Plannen moeten niet te lokaal worden gemaakt, want daar gelden teveel belangen”, aldus Zonneveld. “Uitvoeren en meedenken moet wel van onderop. Een proeftuin is misschien een aardig idee om privaat en publiek geld in te zetten voor nieuwe plannen voor natuur en water. “Daar kan positief gedrag worden geoefend. Het moet geen vierkante millimeter natuur worden.”

Niet nationaal, maar regionaal

Natuur en Milieu is voor een gebiedsgerichte aanpak, zoveel mogelijk van onderop. “Regionale proeftuinen vind ik een goede suggestie”, zegt Backer. “De provincie kan de leiding hebben, omdat ze toch al veel geld verdelen, maar de rol van de gemeente moet niet worden veronachtzaamd.”

Aan een directe nationale regisseur in de vorm van het rijk heeft LTO ook helemaal geen behoefte. De landbouworganisatie ziet zijn heil in een regionale regisseur. “Deze kan het gebiedsproces het beste overzien”, zegt Gerbrand van 't Klooster. Het ligt in de rede dat de provincie deze regierol moet gaan vervullen. “Uiteraard moeten zij het commitment bevorderen en burgers, boeren en natuurorganisaties bij elkaar brengen.”

Dubbelstrategie

ARK ten slotte hanteert een dubbelstrategie. “Wij zijn van bottom-up”, zegt Wouter Helmer, maar tegelijkertijd beseft ook hij dat het met name bij de verdeling van de ruimte helpt als er landelijke lijnen zijn. “Wij zien daarom wel wat in een nieuwe Minister van Ruimte en Platteland, die natuur, waterbeheer en ruimtelijke ordening in samenhang brengt. LNV moet worden opgeheven en deels bij Economische Zaken ondergebracht. Provinciaal zou er dan een gedeputeerde van Ruimte en Platteland moeten komen.” Verder vindt ARK dat natuurorganisaties zelf meer moeten ondernemen (“ze zijn te behoudend”) en wil hij aansluiten bij maatschappelijk betrokken ondernemers en bedrijven (“daar zit veel beweging in”).

9. SLOT

Conclusies. Contouren van het debat om de ruimte voor de natuur en hoofdpunten voor de discussie. Hebben alle partijen op alle belangrijke thema's een onderbouwde visie waardoor inhoudelijke discussie mogelijk is? Waar liggen coalities volgens de organisaties zelf? Welke nieuwe coalities zijn te bedenken? Op welke thema's? Waar staan de meningen haaks op elkaar?

Uit deze inventarisatie gloort wel enig elan en kunnen we de contouren zien van een brede coalitie water en natuur, al zijn er met name op het punt van de rol van de boeren verschillen.

Zo stelt Natuurmonumenten dat natuur en boeren burens zijn, maar samen optrekken naar Den Haag blijft een incidenteel gebeuren. Voor het laatst gebeurde dat met de coalitie van het natuuroffensief 'Nederland Natuurlijk'. Een nieuwe coalitie, samen met waterorganisaties en de recreatiesector zou misschien nieuw leven kunnen worden ingeblazen. Wellicht biedt bovendien een Green New Deal kansen, bijvoorbeeld werk creëren in de natuur (ecoducten bouwen bijvoorbeeld). De 12 Landschappen sluiten niemand uit voor een nieuwe coalitie.

Natuurorganisaties laten samenwerken met de waterwereld (waterschappen, RWS) ligt erg voor de hand, maar eigenlijk is iedereen nodig, ook ANWB, RECRON en boeren, aldus de 12 Landschappen. ARK is het daarmee eens, maar sluit de boeren uit, vooral de intensieve boeren die voor de wereldmarkt produceren. Staatsbosbeheer ziet ook een grote klimaat-en natuurcoalitie voor zich, maar ziet de verenigbaarheid met de landbouw afnemen doordat de grond steeds monofunctioneler wordt gebruikt.

Opmerkelijk positief over de rol van de boeren zijn daarentegen MilieuDefensie en Natuur en Milieu. Er moet worden geïnvesteerd om in gesprek te blijven tussen boeren en natuur- en milieuorganisaties. Meningsverschillen over bijvoorbeeld mestbeleid moeten geen sta-in-de-weg zijn om creatieve nieuwe vormen te vinden voor natuurontwikkeling in de landbouw in een veranderend klimaat, aldus Natuur en Milieu. Vereniging MilieuDefensie volgt dit standpunt. Vooral de grondgebonden boeren zijn van groot belang in de nieuwe combinatie van natuurdoelen en klimaatverandering. In feite hebben de boeren en natuurbeschermers een gemeenschappelijk belang, namelijk dat het land hoe dan ook onbebouwd blijft. Als gezorgd wordt voor goede financiering en het kunnen aantonen van daadwerkelijk prestaties van groene en blauwe diensten moet deze coalitie vruchtbaar zijn.

Op hun beurt spreken ook de boerenorganisaties zich uit voor een hernieuwde dialoog op gebied van het nieuwe issue water- en natuur. Hechte samenwerking op gebiedsniveau komt nog zelden voor, constateert LTO. De zakelijke benadering houdt het langste stand, natuurontwikkeling moet voor iedereen voordeel opleveren, het is niet alleen een ideëel proces. Natuurlijk Platteland vindt bovendien dat het water-natuurthema bij uitstek kansen biedt om burgers meer te betrekken bij natuurontwikkeling, meer bewustzijn en daardoor meer draagvlak creëren voor betrokkenheid bij hun gebied.

De particuliere grondeigenaren zijn nogal terughoudend. De FPG ziet een groot gat tussen beleidsambtenaren van ministeries/provincies en de dagelijkse praktijk. En de natuurlobby draaft door, 'alsof je niet aan een bos mag komen'.

De recreatieorganisatie ANWB vindt dat het meestal niet aan coalities schort. Het probleem is dat coalities wel denkkraft genereren maar weinig

slagkracht en financiële kracht hebben. Pilots met nieuwe concrete samenwerking probeert de ANWB zelf al uit. Samen met de Grontmij gaat de ANWB een verkenning uitvoeren naar de mogelijkheden van stadsregionale parken met groene wijken en veel water. RECRON meent ten slotte dat natuurorganisaties en bedrijfsleven meer van elkaars standpunten en belangen moeten willen weten.

Samenvattende conclusie

Klimaat is een relatief nieuw issue, waarover tot nog toe eerder in bedreiging en kosten wordt gesproken dan in kansen en baten. Uit deze inventarisatie blijkt dat er op het raakvlak van klimaatprobleem en natuurdoelen belangrijke kansen liggen door meer nieuwe natte natuur en klimaatbuffers te realiseren door middel van slimme dubbelfuncties.

Het veranderende klimaat lijkt de noodzaak van onverkorte uitvoering van de EHS te bevestigen, namelijk robuuste verbindingen te creëren die migratie van soorten van zuid naar noord mogelijk maakt.

Realisatie van de natuurdoelen kan aldus ook voor een belangrijk deel worden gefinancierd uit de klimaatgelden. Het kan onder meer de impasse rond de aankoop van boerengrond en de beheervergoedingen vlot trekken. Er lijken kortom kansen voor 'een veranderend klimaat voor de natuur'.

De discussie in één blik

Discussiethema	Standpunten	Positie partijen
Ambitie EHS	Niet zozeer meer EHS, wel vasthouden aan huidig areaal, tempo omhoog en uitvoeren	NM, NP, LTO, RECRON, FPG (mits meer bos), SBB (mits aangepast boeren), ARK (geen boeren), 12L (mits aangepast boeren), ANWB (aangepast boeren)
	Meer EHS	VMD, N&M
Houding ten opzichte van klimaatbuffers. Betekent dit meer (boeren)hectaren voor natuur?	In het algemeen vindt men klimaatbuffers een sympathieke gedachte. NP noemt het een wat mistig begrip waardoor onduidelijk ontstaat. Bijvoorbeeld over waar de grond ervoor vandaan moet komen. "Het zal niet van de snelwegen afgaan", zegt Teunis Jacob Slob. De Klimaatbuffercoalitie wil zich niet vastpinnen op de hoeveelheid grond. "Gewoon beginnen met projecten, ervaringen opdoen en vervolgens plannen bijstellen", zegt Wouter Helmer van ARK. Landbouwgrond, grond binnen de EHS en erbuiten, maar ook Rijksgronden en kustwateren komen in aanmerking voor Klimaatbufferprojecten.	
Multifunctioneel grondgebruik	Water en natuur en ook recreatie in het landelijk gebied biedt inhoudelijk en financieel grote kansen	Alle 11 unaniem! Zet proeftuinen op! Sommigen (ANWB, VMD, 12L) noemen het tevens een uitgelezen kans om burgers meer te betrekken. FPG wil meer bos en RECRON meer harde voorzieningen
	Water en natuur rond de stad	Vooraf SBB, ANWB en RECRON zijn enthousiast, ook om te wonen. N&M en VMD zijn hier mordicus tegen.
	Boeren en waterberging	Allen, met name LTO en NP (mits goede vergoeding), m.u.v. SBB
	Delfstoffenwinning, waterwinning	M.n. ARK
	Energie landschap, mits aangepast	NM, NP, FPG, VMD, RECRON, SBB (doch slechts marginaal)
Financiering van natuur	Centrale overheid via algemene middelen, met name de nieuwe Deltaklimaatplannen	Alle elf, met name NM, N&M, VMD, SBB, 12L, RECRON, ARK

	Centrale overheid via vergroening belastingstelsel	M.n. NP, SBB, FPG en ANWB
	Brussel (Natura 2000, nieuw landbouwbeleid GLB)	12L, LTO, N&M
	Landschapsfonds	M.n. LTO, VMD, NM. Heel erg tegen is RECRON
	Streekinitiatieven	M.n. ARK (kleiwinning), 12L (Rabostreekrekening) en VMD. SBB en FPG denken dat de rol van landgoedwinkels, streekproducten, feestjes bij de boer marginaal zal zijn.
	Taks op recreatie, horeca	NM, N&M, SBB (beperkt). Heel erg tegen is RECRON.
	Waterwereld (RWS, waterschappen)	Allen, m.n. 12L en N&M.
	Markt (delfstoffen, bouwen)	ARK, ANWB
Regie en uitvoering	Centrale overheid regie	Alle elf
	Provincie alleen uitvoering	Alle elf
	Lokaal alleen uitvoering	Alle elf
		ARK en ANWB adviseren Minister Ruimte, Natuur en Water
Coalitiepartners voor natuur	Waterwereld en recreatie	Allen
	Boeren	Allen m.u.v ARK
Gefundeerde visie op klimaat en natuur incl. Raadpleging achterban?	Minst gefundeerde visie	N&M,VMD
	Ertussenin	LTO, FPG, RECRON
	Meest gefundeerde visie	ARK, SBB, ANWB, NM, 12L, NP

Verantwoording

De journalistieke verkenning werd uitgevoerd door René Didde (onafhankelijk wetenschapsjournalist), daarin begeleid door Marjan Margadant-van Arcken (lid Raad voor het Landelijk Gebied) en Bas van Leeuwen (bureau Raad voor het Landelijk Gebied).